

HAY TINANNIGO' YA HAY NA'NA'AT
I HA"ON
Ang Nakita Kong Mga Bagay At
Ang Mga Nangyari Sa Akin

Hilda Gotia
di Muntudo'

Lorenzo Marifao
di Munkul'it

Summer Institute of Linguistics
Philippines, Inc.
Translators 1973 Publishers

Published
in cooperation with
Bureau of Public Schools.
and
Institute of National Language
of the
Department of Education
Manila, Philippines

1073-230

Printed in the Philippines

FOREWORD

Some of the glory of the Philippines lies in the beautiful variety of people and languages within its coasts. It is to the great credit of the national leadership over the years that no attempt has been made to destroy this national heritage. The goal has been instead to preserve its integrity and dignity while building on this strong foundation a lasting super-structure of national language and culture.

The present book is one of many designed for this purpose. It recognizes the pedagogical importance of dividing literacy and second-language learning into two steps-literacy being the first. When a student has learned to read the language he understands best, the resulting satisfaction in his accomplishment gives the drive and confidence he needs to learn the national language. His ability to

FOREWORD

read, furthermore, is the indispensable tool for the study this program will require.

The Department of Education of the Philippines is proud to present this latest volume in a nationwide series designed to teach the national language through literacy in the vernaculars. It will strengthen both the parts of the nation and the whole.

Juan L. Manuel
Secretary

One of the noble aims of Education is to equip every citizen to participate meaningfully in his society and to share in shaping the destiny of his country. Providing literacy instruction in each man's vernacular is a basic step in realizing this goal. To promote this purpose the Summer Institute of Linguistics works in agreement with and under the auspices of the Department of Education in the preparation of instructional and supplementary reading materials for the various Cultural Minorities of our country.

The Bureau of Public Schools takes pleasure, therefore, in presenting this volume of literacy material which is part of its list of approved supplementary reading materials prepared for use by the Public School in the areas using the vernacular of these materials.

Liceria Brilliantes Soriano
Director of Public Schools

Preface

This book is one of a series of books prepared by participants in a writers' workshop held at Bagabag, Nueva Vizcaya, in September and October 1973, in cooperation with the Summer Institute of Linguistics.

This book was prepared for new readers, especially in adult education classes, but it can also be used as supplementary reading in public schools. The stories are designed to stimulate the imagination and broaden the interests of the reader.

Hituwen liblu ya ohah nan dakol an liblun inyamman din nun'ihkul an inamung di S.I.L. hi ad Bagabag ad Biscayah onom di dumingguh din ahilamun hi 1973.

Hituwen liblu ya maphod hi bahaon nan hiyah innilanan mumbahah hapit, an namamah nan minamakilog an nuwanin mun'ad'adal. Ya mabalin bon bahaon nan u"ungah Public School. Nan nun'itudo' an a"apoh ya mabalin an udmanay naminhod an mumbaha.

Hay Numbaatanmih ad Bagabag 2

Handin Nangimbabaina' 8

Hay Tigon nan Elepan 13

Hay Gimmanaban han Baleh din
Tongan di Hilong 17

HAY NUMBAATANMIH AD BAGABAG

Wa e ha pumbaatan hinan mangipluy ad Bayombong ya la"uham nan punkohopan di uplanud Bagabag. Hidihi nan tangadna ya dehdiy nadulug an balen mamangmang hinan kalata.

Hidiyen bobbobley numbaatanmi ihan onom di duminggu. Hiya paman hanan ad Bagabag te dapayah ya abilloq an boble, mu nunnaud han pudut an ay mipomipogta' di matah pangatna, Ma'ugo e mahan ya namama te ay managab han potang ta onta lumingolingot ta ingganah mahdom.

Manuot ta hinan

niha"adanmiñ bale ya nihaggon hinan puntabbugan an hidiyey e iniphod din linala'in iAmganad. De ta wa et na'allalgo on imme ami nuntabbug hidi on ahi bahar tumuntuning di adol.

Ya ta'on on ma"ið ha ing'inghan hanan pudut hidi, mu manghan di englemi te ma'a'ullieda nan nangi'uyug i da'mi ya ni'paddutu' ami. Ya aminda hanan Mamalikanun niha"ad hidi ya ma'ama'a"apngada ya ma"ið ha oggan mabutong te onnot han tamuday ipadutu'da. Hiya mahan paman an nat'on di niyatanda te ta'on on nan nun'ikilgan an e-ni'bobleh nan

ibba ta'un umat hinan Alta
ya nan iNatinin on
ma'am'amlongda an ma'attigoh
angahda ta onda bo
umipa'amlong. Manu e anuh
at hidin wadawaday amlongda.
an ta'on on naligat nan
tamuda, ya te ongal di
pamhoddah nan ibbadan tatagu.
Mu idana nin di nalpuan diyen
pamhod an wadan dida?

Ang Pagtigil Namin sa Bagabag

Kung ikaw ay tutungo sa
Bayombong (mula sa Banaue) ay
madadaanan mo ang paliparan ng
eroplano sa Bagabag.

Buhat sa kalsadang malapit sa
paliparan ay iyong makikita ang
isang pulutong ng mga bahay.
Tumigil kami sa pook na ito ng
anim na linggo. Malawak at patag
ang lugar subalit napakaalinsangan
na siyang nakakapagpabigat ng
talukap ng mga mata. Lalong mainit
kapag maganda ang panahon. Parang
masusunog ang iyong katawan.
Pinapawisang kami boong maghapon.

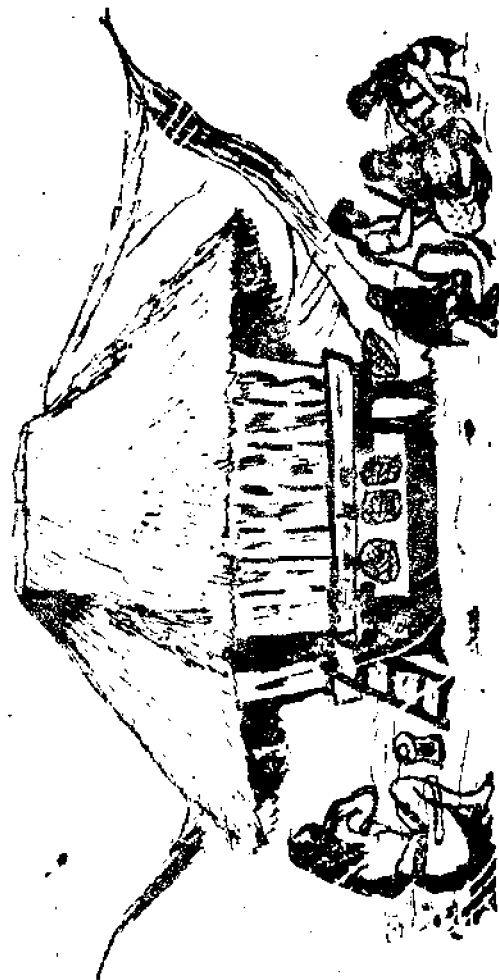
Isang bagay ang labis kong
naibigan ay malapit sa palanguyan
ng ginawa ng aming mga kababayan
ang bahay na aming tinirahan.
Tuwing tanghali kami'y nagsisipaglangoy
dahil napakasarap ang magpalamig.

Kaya kahit ganoon ang panahon
doon ay hindi kami nakadama ng

pagkapagod o pagkainip sapagkat
mababait ang mga kasama namin.
Inalagaan nila kaming mabuti,
Ang mga Amerikanong nakatira doon
ay pawang may magagandang kalooban,
walang naglalasing sa kanila
sapagkat abala sila sa gawain.

Tumay na ibang-iba ang kaugalian
ng mga Amerikano kaysa ating
nakamihansan. Ang isa sa kanila
bagamat may gulang na ay masaya pa
ring nakihalabilo sa amin, ganoon
din sa mga Atta at Balangao.
Mababakas sa kanilang mga mukha
ang kasayahang nagpapaligaya rin
sa amin.

Ang dahilan kung bakit masaya
sila, sa kabila ng hirap at demi
ng gawaing kinakaherap nila araw-araw,
ay ang malaking pag-ibig nila sa
kapwa. Ngunit saan kaya galing ang
pag-ibig nilang ito sa kapwa?

HANDIN NANGIMBABAINA'

Wada han hin'algoḥ din
natayan apu, ya wadaday
immalin binabain dadiye din
ibba'ibba' hidin pun'ihkulanmi.
Dakol di pohdonmin tumtumbu'on
ta hiya nan nunhiwwe amih nan
ngilligna. Din humanahhapit
ami ya alinaot onda immingal
nan tinatagu. Nunligguh ami
ya munggiginatda. Iginatda
te pamotbotan. Ta'omman,
ukodda attog. Indaniot ya
tinigo' an mala'la'ayya nan
ulun di babuy an iginatdah
nan lita"angan. Ya
nangintatagtaga' ot
manginbibikaha' an mamu'ael
hinan nabungul an tatagu ya
nati'a'anda ot idon'uh ingan

nan babuy. Aga' hi guyuguyug,
mu adi te wayhah nan mungginat
on inhamaddan nangidon. Mu
alyo' hi nomnom'uy, omman
nin othadi manu ek ta'on on
tun ulu on iye"eda ya ten
namaaggon diandinnganda tun
a'ammot'u. Mu adi mabalin te,
te iyadi'. Hay innila' ya ma'id
ha ogganda iye"eh ulun di
babuy, an ammunah tuwen
atondah tu. De ta hiya nan
adi' ahan iwala'an di
nangdon'uh nan ulu.

Alinaot ya wada han
nanguyud i'ha"on ta niwala'an
di nangdon'u. Nunligguha'
ya onnot nan hi inao' an
alyonay, On nganun'a mahar
ma'iyinnat hi danglih di hi

apum? Ya alyo' di, Adia', mu
nganu ahan on ay nahuyuan
hituwer ha ulu on ilagatda?
Ya de mon 'inye"eda nan uluh
nan kalata. Ya alyonaot di,
Ot omman apyana di, mu adida
pi'yala nan uluh baleda, te
aanonda nan bagang ya
imbanggaddah indani. Den
inalinah diye ya nunhiglan ay
maklung di inga' hi bain'u
ya namama bu'udot ten.
nunligguha' ya dedah di nan
a'ammod'u ya i'iba' an
ngumihingihilda te inniladan
agge' othadi innilay e"ena.

Noong Ako'y Napahiya

Isang araw, noong nilalamay
namin ang aming lola ay
pumunta ang mga naging kaklase ko
sa amin. Marami ang gusto naming
pag-uusapan dahil matagal na kami
hindi nagkikita. Upang kami'y
makapagkuwentuhan ay pumunta kami
sa tabi ng bakuran namin. Masarap
ang kuwentuhan namin nang biglang
may gulo. Lumington kami at pinag-
agawan pala ng mga tao ang karne
ng baboy na kinatay nila noong
ilabas nila sa bahay ang patay.
Hinayaan ko sila sa kanilang
ginagawa ngunit nang lumington ako
muli ay itinatakbo na nila pati
ang ulo ng baboy. Kaya tumakbo
ako upang agawin ang ulo ng baboy.
Inubos ko ang aking kakayahang
hanggang nabawakan ko ang tainga
ng baboy. Hinila ko ang ulo ngunit
mas malakas ang mga tao kaysa akin
dahil marami sila. At sabi ko
sa aking sarili, "Siguro ginagawa
nila ito dahil tahimik lang ang
aking magulang. Ngunit hindi nila

magawa ito ngayon dahil nandito ako." Ang alam ko noon ay hindi nila kinukuha ang ulo ng baboy. (Ito'y makain lamang sa libingan.) Kaya hindi ko sila payagan na kunin nila ang ulo.

Pagkaraan ng ilang sandali ay biglang may humatak sa akin. Nabitiwan ko ang tainga ng baboy. Sa paglingon ko ay sinabi ng aking tiyahin, "Bakit ka nakikipag-agawan sa kanila samantalang lola mo ang namatay?"

"Oo, pero bakit nila kinukuha lahat pati ang ulo?" ang sabi ko. Sa kasalukuyan iyon ay itinatakbo ng mga lalaki ang ulo. "Takagang ganyan! Ibalik din nila ang ulo mamaya," ang sagot ng aking tiyahin. Nang masabi iyon ng aking tiyahin ako'y napahiya na parang nalanta ang aking mga tainga. Kasi, ang mga kamag-anak namin at ang kanilang mga kasama ay tinatawanan nila ako dahil hindi ko alam ang ugali namin.

HAY TIGON NAN ELEPAN

On waha tinigoyu iha ay abung di a'inongalnah nan ahidadallanan hitun luta? Hay tinigo' hi ahahanga ahan di a'inongalna ya nan elepan. Umat hinan adol di nuwang di adolna, mu ay mumpitluy a'inongal ha manilhig iha nuwang. Ma"id ha ha'gudna, mu namaag bo ya nahu"upan di hungilna ihan ay aluwog, mu den nun'ul'ullen nakipyu hi uddunah nan way olongna. Hituwen ay aluwog an hungilna ya mabalin an punlinu"utona onu uhalonan mangopwat hi kumpulna ta iyenah to'ona. Umat boy ingana ta pamaag ya

ay nabyun ha ongal iha bango.
Hay tigon di up'upna ya ay
ha ma'uktul iha lalat an
na'oyo'yot. Mabalín an
kalgaonah bonognay o'ongal
ya mun'adamot an kalga.

Hitun boble ta'u ya
ammunah nan pukukan di animal
hi ad Manila an awadanda, an
gahin di mumbayadta on ahi e
tigon. Mu hay udum an boblen
umat ad Thailand ya diday
mangalgah nan ipakalgan di
tataguh di.

Wa e ha pangayam ad
Manila ta pohdom an e
imatmatan di a'atna ya em
tinigoh nan alyonday zoo.

Ang Itsura Ng Elepante

May nakita na ba kayong hayup na kasinlaki ng isang kubo? Ito'y naglalakad sa lupa. Nakita ko ang elepante. Ang hayup na ito ay nasyadong malaki. Ang katawan niya ay kasinlaki ng tatlong kalabaw. Wala siyang sungay. Ngunit ang kanyang nguso ay katulad ng isang bumbong. Ang mahabang bagay na ito ay ginagamit niyang pangkuha ng anoman bagay na gusto niyang kain. Ang kanyang tainga ay kasinlaki ng mutsila. Ang kanyang balat ay nakapal at kulubot. Maari pa siyang magdala ng mabigat na karga sa kanyang likod.

Sa ating lugar ang hayup na ito ay makikita lamang sa Maynila, sa tinatawag nilang kulungan ng hayup. May elepante rin sila sa Thailand at sila mismo ang magdadala ng mga karga ng mga tao. Kung may pera kayo ay mayroon din tayo sa Manila Zoo.

HAY GIMMANABAN HAN BALEH DIN TONGAN DI HILONG

Wada han hiyah idadda' alnah tun boble ta'u, ya alinah on immalih Juliantah balemi. Ot alyonay. Ibbaana' ni' bahan an e malo' ad baktuh nan alang ta eta apuyan ta mahayungan anu nan page. Ot alyo' moy, O, ta'omman ya inibbaan da'a, ot ume amin duwa.

Hidiyen nalo'anmi ya waday tulun balen nihaggon, mu alang bo nan oha. Hiya hi imme nan ud alang te de bon nunhape.

Nadneh nalo'anmi ya alinaot on wada han

kimmalangakang an milinglingo,
mu alyo"ot on wada boy nagdeh
nan ngilligna; Inggongaha' ot
ya waday ay mumbuti iha pating
hi nahunulan. Alyo"ot on
ohaa' an nangigibo', mu onnot
tuwali inggibo' nan kadwa'
te de mon pun'ibughulna on
munhapit. Aggena ahan intete
ot inayunan idokpah ta hiya
mo bo nan inyunnud'u an ta'on
on agge' innilay gapuna.
Limmah'un ami ya anakkayaot an
munhilhilamut nan apuy hinan
bubung nan ohan alang. Ya de
tuwalin nagah nan ohan hu'lin
nitayah opang ta hiya nan
dingngolmin kimmalangakang.

Namaag ot mano"ola', mu
nan nun'ibba' di mangaliy,

Yahyahanta attog tun hinhu'li
an nihaggon hitun gimmanab
ta adi dumalhin hitu nan apuy.
Ot pamaag bo ta'wa ot
pumanaytu"an ami an ipatnamin
gamhuton nan atop hinan hibe,
mu ningamut an atage. Ma"i
d ehan bo ha alyonmi on agat
umalintah nan nihaggon. Mu
hanaot ta inggibo' nan
i'ininnah nan dommangna ot
ahitutukukdan alyonday,
Ma'ayu ni' bahan an nidmang
te tuwen ma'ighob ami.
Inggibo' nan udum an wah
nunda"ul ta ahitutukukdan
namin ta namaag ya ayda
ahingungulngul. Manuot ta
inatdah di ya na'ibagadan
immali nan linala'in nan

nun'idmang an numpapahulda
ya nunhahanggapday udum te
hay nangngolda ya alyondaot
on waday numpapatte.

Hana en apuy ya tuwe-mon
munhilhilamut hi nangappit
hinan balen nalo'anmi. Hay
nomnom'u ya alyo' di, Ma"i
d mahtu te mingpaalda tun babale.
Mu maphod ta wayha on
immalamgah an namamah nan
linala'i ot eda pun'ihagub
di lata ya banga on
nun'idulhu'dah nan apuy.
Manuot bo ta nabaktu nan
guhing. Ya den hay udum e ya
nunggaudday pito' on nun'ipakboda.
Ta'on on da'mi on pohdonmin
e bumoddang, mu ea' mumbagah
nan ininna iha e' ihagub ya

onnot on'ay natimtimo te pamaag
ya muntukuk an alyonday, Ot towan,
agge' man innila, on
munggagayonggong, ta hiya nan
maaggot tayna'.

Lo'tat ya alinah on
muntalanu ya de mon tuwen
mingpaal nan gimmanab an bale,
mu hanat agge numbaalin nan
apuy hinan nihaggon an babale.
Mun'atagatag ot ahi ami mohpe
duminol te de mon mun'a'aop.
Ta'on mo attog on numbalin hi
dapul hidiyen alang, mu
munhana ami damdama ta agge
ahan dimmalhin hinan udum.

Hay gimmapu idiyen gimmanab
ya hanan namaaggot alububon nan
ud alang di apuyna ot taynana
an in'aladduna bu'udot nan

bale. Hiya nan tigon ta'u an
ta'on on oha ya ammuna nan
tagun nibahhoy inatna ya
milalamday dakol an tataguh
nan ligat an numbanagana. Te
on nin ha aggeda immali nan
nun'idmang an nanopdop hinan
apuy ot ma'id ha mapto' ya
wan umat hi ningpaalan nan
malkaduh ad Bannawol di na'at
hinan nadulug an babale.

Hay ohah maphod an na'at
ya hanan nundadaan nan
tinatagun nun'idmang an
umalin bumoddang. Hiya nan
hay alyon nan nun'anomnoman
an tatagu ya alyonday, Onha
anu aminday tagu ya waday
pamhoddah ibbadan tagu ta
inniladan hummo' hinan manapul

hi boddang, ot waday pun'amlongan
ta'un himpamoble an ta'on on
nanongnan waday ligat.

Ang Nasunog na Bahay sa Hatinggabi

May isang parahan pagkaraan ng
isang anihan sa ating lugar ay
pumunta sa bahay ang pamangkin
kong si Juliana. Maari bang
samahan mo akong natulog sa bahay
namin na may palay mamayang gabi?
Magparikit tayo ng apoy sa kalan
upang matuyo ang palay na nandoon
sa kisame. Pumayag ako at
kami'y nagpunta.

Ang bahay na tinulugan namin
ay may kalapit pang tatlong bahay.
Ang isa sa tatlo ay maliit na
kamalig. Ang may-ari ng kamalig
na yon ay kaalis lamang nang
kami'y dumating. Ngunit iniwan
niya ang kalan na may apoy at

sinusihan pa ang kamalig.

Matagal na kaming natulog nang
bigla akong nagising sa ingay na
parang may bumabagsak. Akala ko'y
ako lang ang gising ngunit gising
din pala ng aking kasama na binuksan
ang pinto at nagsasalita pa. Hindi
siya dumaan sa hagdan nang buksan
niya ang pinto. Lumundag na lamang
siya. Ginaya ko rin ang kanyang
ginawa na hindi ko alam kung bakit
ko siya sinunod.

Nasa labas na kami nang makita
ko ang tunay na nangyari. "Naku!
Nasunog ang bahay!" ang aking
isinigaw. Nasusunog ang kamalig na
malapit sa amin. At bumagsak na
ang isang bahagi ng bubong na
malapit sa pampang ng ilog. Iyan
pala ang narinig kong ingay kanina.

Nabigla ako sa nangyari.
"Gumawa tayo ng paraan", sabi ng
aking kasama. "Tanggalin natin ang
bahagi ng bubong sa atin na malapit
sa nasunog upang hindi na kumalat
ang apoy sa ibang bahay."

Sinubukan namin lumundag upang hat*kin ang bubong ngunit hindi namin maabot.

Nawala sa isip namin na tawagin ang aming mga kapit-bahay. Ngunit kami'y nagpapasalamat sa mga matatandang babae na nagising at sumigaw sila nang sumigaw. "Mga kapit-bahay, gumising kayo dahil kami'y nasusunog. Tulungan ninyo kami." Nagising na ang mga nasa ibaba. Sumigaw din sila. Akala nila'y may isang patay na iniyakan. Pumunta sila na may dalang sibat at itak. Ang nasa isip nila'y may patayan.

Samantala mabilis naman ang pagkalat ng apoy patungo sa bahay na tinulugan namin. Iniisip ko na magiging abo lahat ng mga bahay kung hindi mapapatay agad ang apoy. Nagkaralay ang mga lalaki. Tumulong sila ng mabilis. May umigib ng tubig sa lata at banga at ibuhos sa apoy. Mabuti na lamang ay mataas ang pinanggalingan ng tubig kaysa bahay na nasusunog. Ang mga iba

naman ay tinabunan ng lupa ang apoy. Gusto rin namin ang tumulong kaya humingi kami ng lata sa isang matandang babae ngunit wala siya sa kanyang sarili. "Hindi ko alam." At patuloy siya ang pagsigaw.

Pagkaraan ng ilang sandali ay tumilaok na ang mga manok. Iisang bahay lamang ang nasunog at muntik ng natupok. Malapit ng madaling araw nang matapos ang sunog.

Ang dahilan ng sunog ay iniwan ng may-ari ang karalig na may apoy sa kalan. Sinusihan pa niya ang karalig. Dahil sa pagkekemali ng isang tao ay nadamay ang narani. Kung hindi tumulong ang mga kapit-bahay ay nauulit na naman ang nangyari sa Banaue noon na pati ng palengke at mga pulutong ng mga bahay ay natupok.

Ang magandang nangyari ay ang pagdadamayán ng mga tao. Kaya sabi ng mga matatalino na "Kung alam natin lahat na kaawaan ang ating kapwa sa pamamagitan ng tunay na pag'ibig ay magiging maligaya tayo kahit may hirap."